
KJER SO ČEBELE DOMA

Barbara Sosič

199

Slovinci smo ponosni na svojo čebelarstvo dediščino, še zlasti na njene posebnosti, kot so kranjska čebela, tradicionalni panji, panjske končnice, čebelnjaki in prevažanje čebel na paše. Prav zato je Slovenski etnografski muzej ob letu evropske kulturne dediščine in ob prvem praznovanju svetovnega dneva čebel pripravil razstavo o čebeljih bivališčih skozi čas in ob tem postavil na ogled tudi svojo obširno zbirko panjskih končnic. Avtorica razstave je Barbara Sosič, soavtorica pa dr. Bojana Rogelj Škafar.

Slovenija je domovina odličnih čebelarjev in avtohtone kranjske čebele, imenovane tudi kranjska sivka. Med medonosnimi čebelami velja za najmirnejšo in je, takoj za italijansko, druga najbolj razširjena čebelja rasa na svetu. Nastala je na območju Balkanskega polotoka in se je po zadnji poledenitvi pred 10.000 leti razširila proti severu, vse do naših krajev. Iz zgodovinskih razlogov velja za njeno domovino Slovenija.

V Sloveniji je dovoljeno čebelariti le s kranjsko čebelo, ki jo poleg mirnosti odlikujejo tudi druge pri medonosnih čebelah zaželenosti. Redko pika, mirno sedi na satju, odlikuje se po donosu, je dobra graditeljica satja, ima zelo dobro orientacijo in ne zaleta v tuje panje, prezimuje v razmeroma majhnih družinah, zato porabi manjšo zalogo hrane, ima izrazito intenziven spomladanski razvoj in dobro zalega. Območje njene razširjenosti je na avstrijskem Koroškem in Štajerskem, na Madžarskem, v Romuniji, Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji, umetno naseljeno tudi v Nemčiji ter še marsikje.

Zanimanje za čebelarjenje pri nas narašča, po številčnosti na prebivalca segamo v sam svetovni vrh. S tem narašča tudi zavest o pomenu čebelarjenja za okolje in ohranjanje naravnega ravnovesja, saj so čebelarji prvi, ki ob čedalje večji ogroženosti čebel opozarjajo, da okolje, ki ni primerno za življenje čebel, ni primerno niti za človeka.

Posebnost našega čebelarjenja je tudi postavljanje panjev v čebelnjake, teh pa ostali čebelarji svet ne pozna. So zanimivost in posebnost naše kulturne krajine. Po podatkih centralnega registra čebelnjakov je bilo leta 2017 v Sloveniji 10.579 čebelarjev, ki so imeli 13.975 čebelnjakov oz. stojišč s 195.259 čebeljimi

družinami.¹ Skoraj 80 % čebelnjakov naseljuje manj kot 20 čebeljih družin, nad 50 družin, kar lahko prinaša že nekaj dohodka, ima manj kot 3 % čebelarjev.

Da bi поблиžje spoznali življenje in razmišljanje slovenskih čebelarjev, smo posneli portreta dveh, Braneta Borštnika, ki čebelarji na podeželju, v okolici Velikih Lašč, in Franca Petrovčiča, ki kot urbani čebelar čebelarji na več lokacijah v Ljubljani.

Ker nismo imeli možnosti v razstavo umestiti tudi pravega čebelnjaka, smo pripravili dve projekciji s fotografijami čebelnjakov. Prva je historična in je izbor iz obsežne terenske dokumentacije Slovenskega etnografskega muzeja in nekaterih drugih slovenskih ustanov, druga pa je projekcija fotografij današnjih čebelnjakov, kjer smo pretežno uporabili fotografije čebelarja in fotografa Franca Šivica, ki nam je pomagal tudi s strokovnimi nasveti.

200

Na razstavi nas spremljajo čebelji zvoki in zvoki njihovega naravnega okolja, ki jih je po posnetkih dr. Janka Božiča z Biotehniške fakultete oblikoval Laren Polič Zdravič. Guillermo Escalante, umetnik argentinskega rodu, je za razstavo izdelal zanimivo interpretacijo kranjske čebele velikanke, ki že na stopnišču vabi obiskovalce na razstavo.

Razstavo dopolnjujeta tudi dve atrakciji, paviljon *Čebelji svet*² in instalacija študentov Fakultete za dizajn *Heksagon, kjer so čebele doma*³.

Naše čebelarstvo so zaznamovale izjemne osebnosti

Začetek razstave je oblikovan kot časovnica najvažnejših mejnikov v čebelarstvu, s posebnim poudarkom na čebelarjenju na naših tleh. Omenjamo osebnosti in izume, ki so sooblikovali bogato kulturo in odnos do čebelarjenja, saj je naše čebelarjenje je že od nekdaj temeljilo na dobrem poznavanju čebel in pašnih razmer ter s tem povezano domiselno tehniko čebelarjenja.

Za napredek čebelarstva so torej ključni možje, ki so z žarom človeške veličine učili preprostega kmeta, kako umno čebelariti, obenem pa so ponesli znanje o kranjskih čebelah in čebelarjenju v svet, pri čemer velja izpostaviti Antona Janšo (1734–1773), odličnega teoretika in praktika čebelarjenja, prvega učitelja čebelarstva na čebelarski šoli na Dunaju. Njegov rojstni dan, 20. maj, je na pobudo Slovenije od leta 2018 svetovni dan čebel.

¹ <http://www.mkgp.gov.si/delovna_podrocja/cebele> [20. 10. 2018].

² V avli postavljen paviljon Čebelji svet (Bee World) sestavljen iz šesterokotnih elementov, ki predstavljajo čebelje satnice, v njih pa različne vsebine, želi obiskovalcu približati življenje čebel. Paviljon je zasnovalo Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano v sodelovanju s Čebelarско zvezo Slovenije, Čebelarskim muzejem Radovljica in Uradom Vlade RS za komuniciranje. Največji poudarek je na interaktivnih vsebinah: s pomočjo virtualnih VR-očal je omogočen ogled filmov iz čebeljega sveta, posnetih v tehnologiji 360°, na tabličnih računalnikih najmlajši spoznavajo lepote Slovenije s perspektive čebele, na vgrajenih monitorjih je možen ogled različnih zanimivih posnetkov o čebelah in njihovem življenju, o slovenskem čebelarstvu in Sloveniji.

³ V razstavnem prostoru so postavljeni objekti, ki na abstrakten način interpretirajo čebelji svet z mikroskopskimi posnetki čebel, čebeljih pridelkov, izdelkov in rastlin. K celovitosti doživetja pripomorejo vonji sivke, rožmarina in drugih medovitih rastlin, s katerimi so prepojeni materiali, ter glas čebel, ki prihaja iz visečih cilindrov iz polsti. Razstava se zaključuje z video kompozicijo manjših mikroskopskih posnetkov cvetlic različnih barv, čebeljih kril in polzenja medu.

Velike zasluge za razvoj slovenskega čebelarstva ima tudi duhovnik Peter Pavel Glavar (1721–1784), ustanovitelj prve čebelarške šole v Komendi in kasneje še na Lanšprežu. Med drugim je avtor prve razprave o čebelah v slovenščini. Na naših tleh je deloval tirolski naravoslovec in zdravnik Joannes Antonius Scopoli (1723–1788), ki je prvi sporočil svetu, da se čebelja matica oplodi s troti zunaj panja. Za uveljavljanje kranjske čebele ima zasluge velik čebelarski strokovnjak, prvi trgovec s kranjsko čebelo Emil Rothschild (1836–1909). Filip Terč (1844–1915), mariborski zdravnik in odličen čebelar, velja za začetnika moderne apiterapije. V 70. letih 19. stoletja je iskal možnosti zdravljenja revme in drugih bolečinskih obolenj s čebeljim strupom.

Panji in čebelnjaki, čebelja domovanja

201

Slovenski etnografski muzej hrani lepo zbirko čebeljih panjev in košev, ves čas pa zbira tudi slikovno dokumentacijo o čebelarstvu. Najbolj pa smo gotovo ponosni na našo zbirko poslikanih panjskih končnic, ki so posebnost ljudske umetnosti v svetovnem merilu, obenem pa kažejo na vrednost in pomen našega čebelarstva v preteklosti. Muzej hrani kar nekaj panjev, ki imajo poslikane končnice in jih na razstavi umeščamo v poseben prostor.

Poleg čebelnjakov, ki jih lahko občudujemo na projekcijah, osrednji del razstave predstavlja skoraj štirideset različnih nekdanjih in današnjih panjev, izdelanih iz debel dreves, desk ali pletenih iz slame ali šibja ter premazanih z mešanico ilovice in kravjeka. Na ogled je tako izbor panjev in čebeljih košev iz lastne muzejske zbirke, iz zbirke Posavskega muzeja Brežice in iz Čebelarškega muzeja v Radovljici.

Pogled na začetek razstave: levo je na ogled historični in tipološki izbor panjev, desno je voz za prevažanje čebel na pašo iz prve polovice 19. stoletja, ki ga hrani Čebelarški muzej v Radovljici (foto: Jure Rus, 2018)

Največja posebnost so morda korita, panji, ki so šli v pozabo že v 18. stoletju, saj so jih nadomestili ljudski, kmečki ali gorenjski panji, kasneje kranjiči. Te na razstavi prikazujemo naložene na voz, s katerim se pelje čebele na pašo. Zanimivi so tudi figuralni panji, ki so imeli simbolično vlogo čuvajev čebelnjakov. So prejkone redkost, na ogled so trije, dva vojaka in pes. Tako preprosti kranjiči kot panji iz debel in figuralni panji so kot zanimivost ponekod v rabi tudi danes. Poleg historičnih oblik panjev so na ogled tudi tradicionalni AŽ (Alberti Žnidaršič) panj, v svetu najbolj razširjen nakladni LR (Langstroth-Root) panj, Kirarjev panj in štajerski nakladni panj, v katerih danes domujejo kranjske čebele.

202

Tradicionalni slovenski panj je torej AŽ panj za listovno čebelarjenje. To je naša posebnost, saj ostali čebelarski svet v več kot 90 % čebelari v nakladnih panjih, postavljenih na stojiščih. Čebelarji zatrjujejo, da je AŽ panj za naše podnebne in pašne razmere najbolj primeren. V začetku 20. stoletja ga je predstavil Anton Žnideršič in je daleč najbolj priljubljen panj, z njim namreč v njegovih različnih izvedbah čebelari več kot 90 % vseh slovenskih čebelarjev. Uveljavlja se tudi drugod po svetu. Zelo enostaven je tudi za prevažanje čebel na različna pasišča.

Skozi perspektivo razširjenosti kranjske čebele so na ogled, tudi za primerjavo, panji iz sosednjih držav: Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Srbije in Avstrije. Prihajajo iz zbirke Etnografskega muzeja v Zagrebu in iz Štajerske čebelarske zveze v Gradcu.

Zakaj Slovenci čebelarimo v panjih, zloženih v čebelnjakih?

Na razstavi želimo prikazati, da temu botruje predvsem način čebelarjenja z AŽ panji. Slovenci smo na čebele posebej navezani in skrbimo, da bivajo v suhih, toplih panjih, ki jih pred mrazom, slabim vremenom in vročino varuje zavetje čebelnjaka, imenovanega tudi *uljnjak*. Čebelnjaki se razlikujejo po pokrajinah, najbolj pa smo ponosni na *slovenski čebelnjak*, ki ima že nekaj stoletij značilno obliko. Izhaja iz osrednje Slovenije in ga je v svoji knjigi *Popolni nauk za vse čebelarje* leta 1772 opisal že Anton Janša, skoraj sto let pred tem pa ga je kot »hišico za čebele« ob graščini Ig prvič upodobil Janez Vajkard Valvasor v *Slavi Vojvodine Kranjske*. Čebelnjake so večinoma gradili nešolani mojstri, ki so znanje pridobili od prednikov ter ga oplemenitili z lastnimi izkušnjami, dognanji in ustvarjalnostjo. Imamo jih skoraj 14.000 in so tako viden in pomemben element našega naselbinskega in krajinskega okolja.

Prevažanje čebel na pašo

Prevažanje čebel iz krajev s slabšo pašo na boljša pasišča, zlasti gozdna, je na Slovenskem večstoletna tradicija, ki se je z Antonom Janšo že konec 18. stoletja razširila tudi drugam. V Sloveniji namreč ni krajev, kjer bi bilo dovolj paše vso čebelarsko sezono. Prevažanje ima predvsem gospodarski pomen, saj čebelarjem omogoča izkoriščanje medenja rastlin ob različnih časih na različnih krajih. Ta del razstave smo ponazorili z vozom za prevažanje čebel na pašo iz prve polovice

Galerija poslikanih panjskih končnic in panjev s poslikanimi panjskimi končnicami (foto: Jure Rus, 2018)

19. stoletja, ki ga hrani Čebelarški muzej v Radovljici, iz Čebelarškega društva v Črni na Koroškem pa imamo na ogled *krošnjo* za prenašanje panjev na ramenih.

Poslikane panjske končnice so slovenska posebnost

Velik del razstave je namenjen poslikanim sprednjim deščicam panjev *kranjčev*, naši izjemni zbirki panjskih končnic, ki so bile nekoč prave galerije na prostem. Prav zato smo želeli, da tako zaživijo tudi na razstavi. Vsebinsko si je ta del postavitve zamislila in oblikovala dr. Bojana Rogelj Škafar, kustosinja za ljudsko likovno umetnost in slikovne vire.

Poslikane panjske končnice pozna skoraj vsak Slovenec. So povsem izviren slovenski kulturni element. Kot ena od zvrsti ljudske umetnosti, ki so jo večinoma ustvarili pripadniki kmečkih družbenih plasti zase, se je pojavila na delu slovenskega etničnega ozemlja v sredini 18. stoletja, doživela svoj razcvet med letoma 1820 in 1880 in zaradi družbenoekonomskih in duhovni razmer zamrla v začetku 20. stoletja. Ob najpogostejših nabožnih motivih lahko v vitrinah občudujemo motive, ki povezujejo človeški in živalski svet, prikazujejo vsakdanje življenje, spopadanje z zlom, ter spoznavamo različne slikarje in delavnice, ki so ustvarili to neprecenljivo bogastvo naše kulturne dediščine.

V kratkem filmu je prikazana poslikava kopije panjske končnice. Tudi danes je izdelovanje panjskih končnic še precej razširjeno, saj so priljubljeno darilo in turistični spominek na Slovenijo. Posebnost je najmlajša končnica iz zbirke, izvezena v tehniki strojnega vezanja vezilstva Ercigoj. Na projekciji današnjih

čebelnjakov lahko opazujemo pestro ustvarjalnost današnjih čebelarjev, ki na pročelja panjev dajejo tako poslikane panjske končnice kot poslikave z nekdanjimi in sodobnimi motivi, enovite poslikave ali pa panje pobarvajo v ponavljajočih se barvnih vzorcih.

Čebelarjenje v mestih

To ni novost ali posebnost, čeprav v zadnjem obdobju doživlja razcvet v marsikaterem mestu po svetu. V naših mestih čebele nabirajo kakovosten in predvsem neoporečen med, saj tu ni površin, obdelanih s fitofarmaceutskimi sredstvi. Čebelnjaki, še več pa stojišča nakladnih panjev, so postavljeni na strehah 204 poslovnih stavb, na balkonih, v parkih in vrtovih.

V muzeju ne gre brez spogleda med dediščino in sodobnostjo, zato poleg predstavitev tradicionalnih slovenskih čebelnjakov s sodelovanjem Odseka za razvoj podeželja MOL in Fakultete za arhitekturo lahko razmišljamo o novih, izvirnih možnostih pri oblikovanju čebelnjakov, takih, ki že stojijo, in tistih, ki ji nameravajo še postaviti.

Predstavljena je tudi ljubljanska Čebelja pot, ki vodi po različnih točkah in ustanovah, povezanih s čebelarstvom, del katere je tudi ogled čebelarke dediščine v Slovenskem etnografskem muzeju.

Družba BTC nam omogoča preko ekrana v živo spremljati dogajanje ob dveh ljubljanskih čebelnjakih – pri Vodnem mestu Atlantis in na strehi poslovne stavbe A1.

Čebele in čebelji pridelki dobrodejno vplivajo na človeka

Ljudi seznanjamo tudi s tem, da vedno več čebelarjev v svojih čebelnjakih omogoča apiterapijo z vdihavanjem zdravilnega aromatičnega zraka, ki veje iz panjev. Čebelji pridelki, kot so med, propolis, cvetni prah, vosek in matični mleček, dobrodejno vplivajo na zdravje, apiterapija s čebeljim strupom ima dobre učinke pri zdravljenju revmatoidnega artritisa in drugih obolenj.